

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються теоретичні основи диференційованого навчання, зокрема відмінності та сутнісні ознаки внутрішньої та зовнішньої диференціації. На основі аналізу науково-методичної літератури визначено сутність і завдання диференційованого навчання, профільного навчання; наводиться характеристика профільного навчання для сучасних умов модернізації української освіти, а також особливості її організації. Розглядаються особливості рівневої і зовнішньої диференціації, наводиться тлумачення основних понять диференційованого підходу.

Ключові слова: диференціація, диференційоване навчання, внутрішня диференціація, зовнішня диференціація, профільне навчання, рівнева диференціація, завдання профільного навчання.

The article deals with the theoretical foundations of differentiated instruction, and in particular the differences and features of the internal and external differentiation. Based on the analysis of scientific and methodical literature defines the essence of the problem and differentiated instruction, Special Education; the characteristic of profile training for modern conditions of modernization of Ukrainian education, and also features its organization. The features tiered and external differentiation, is the interpretation of the basic concepts of a differentiated approach.

Keywords: differentiation, differentiated learning, internal differentiation, external differentiation, specialized education, level differentiation, the problem of school education

Диференціація як форма організації учнів у процесі навчання справа не нова, однак і сьогодні не втрачає своєї актуальності. Можливості диференційованого та профільного підходу у навчанні досліджували не лише вітчизняні але й зарубіжні науковці.

У деяких зарубіжних країнах реалізація індивідуалізації та диференціації у навчанні трансформувалася й розвинулася в окрему педагогічну галузь. Прикладом тут можуть бути дослідження польських педагогів-теоретиків, пов'язані з «персоналістичною педагогікою» (та ін.). Ідеї цієї педагогіки, що викладені у працях М. Новак [12] та Ц. Бартнік [11] співзвучні з ідеями індивідуалізованого, диференційованого та особистісно-орієнтованого навчання, а у процесі здобуття освіти учень є першим і основним, людина є метою освіти а не її засобом. Так само, як для індивідуалізації та диференціації навчання, польські педагоги визначають автономну цінність людини і постійний розвиток особистості.

Для української освіти історично склалось так, що ідея врахування особистісних та індивідуальних якостей особистості учня, з'явилася й розвинулась у шкільній практиці саме через диференційований підхід у навчанні (О. Бугайов, О. Бударний, І. Бутузов та ін.) [1-3].

Зважаючи на вітчизняний та зарубіжний досвід профільного навчання як засіб реалізації особистісно-орієнтованого, індивідуалізованого та інших підходів у навчанні,

що враховують особистість учня, нами було визначено сутність диференційованого підходу у технологічній підготовці учнів старшої загальноосвітньої школи.

Метою цієї статті є розкриття основних теоретичних положень, які висвітлюють профільне навчання учнів у контексті сучасної модернізації української освіти.

Переважає більшість науковців профілізацію розглядають як один із видів диференціації (Н. Шиян, М. Скаткін та інші). Найбільш поширеним і загальновизнаним є таке тлумачення профільного навчання, яке наводиться у відповідній Концепції: «Профільне навчання – вид диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті, структурі та організації навчального процесу» [5, с. 63]. Найчастіше профілізацію навчального процесу пов'язують із старшою школою, як провідною формою організації учнів, за якої найповніше розкриваються життєві та професійні наміри учнів.

Слово «диференція» походить від латинського «differentia» – відмінність, розподіл. У навчальному процесі об'єктом розподілу є групи учнів, навчання яких проводиться по-різному.

У «Новому тлумачному словнику української мови» диференціацію пояснюють як поділ, розчленування чого-небудь на окремі різноманітні елементи [7]. Розглядають функціональну і структурну диференціацію. За першої відбувається розширення функцій, які виконують окремі елементи системи, що розвивається, а за другої – виокремлюють підсистеми, які реалізують певні функції.

М. Скаткін виділяє диференціацію як родове поняття, що включає в себе індивідуалізацію як видове (конкретне) поняття. Навчально-виховний процес, «...якому властивий поділ учнів на типологічні групи, має назву диференційованого, а навчання в його умовах називають диференційованим навчанням» [4, с. 69].

В. Монахов, навпаки, підпорядковує диференціацію індивідуалізації як більш загальному. Він розглядає індивідуалізацію навчання як мету, а диференціацію як засіб досягнення цієї мети [6].

Диференційоване навчання у вітчизняному досвіді середньої школи існувало на певному ступені загальноосвітньої школи і розглядалось як «поділ навчальних планів і програм у старших класах середньої школи» [8, с. 760].

Традиційно розрізняли внутрішню і зовнішню диференціацію. Внутрішня диференціація передбачає таку організацію навчального процесу, за якої врахування індивідуальних особливостей учнів здійснювалося в умовах роботи учителя в звичайному класі. Зовнішня диференціація полягає у тому, що для врахування індивідуальних здібностей учнів їх об'єднували в окремі групи.

Диференціацію навчання трактували як конкретну форму організації навчального процесу, яка створює оптимальні умови для реалізації принципу індивідуалізації навчання.

М. Шахмаєв указував на такі види диференціації навчання: за здібностями, за нездібностями, за професією, яка проектується на майбутнє доросле життя учня, за інтересами [4, с. 271].

Ю. Бабанський і М. Поташник вважають, що основним принципом диференціації навчання має бути не диференціація єдиного для всіх змісту освіти, а диференціація допомоги учням без зниження його складності. Дозуючи допомогу, вчитель не знижує

програмних вимог, він полегшує процес виконання завдання на рівні своїх можливостей, але не нижче достатнього. Зрозуміло, що такий підхід не виправданий стосовно особистісно-орієнтованого підходу, оскільки збільшує перевантаження учнів і має на меті поєднати єдину «трудоу школу» з ідеями індивідуального підходу.

Найбільш поширений підхід у трактуванні диференційованого навчання представлений у дослідженні Н. Шиян [10]. Автор розрізняє диференційоване навчання за двома напрямками: рівнева (внутрішня) та профільна (зовнішня) диференціація. Власне такий поділ у психолого-педагогічній літературі з'явився ще у 80-ті роки минулого століття. Освітняни свого часу почали робити спроби здійснювати внутрішньокласну диференціацію, спираючись на дослідження вітчизняних психологів (Б. Афанасьєва, Д. Богоявленського, Л. Виготського, О. Кабанової-Меллер, Г. Костюка, Н. Менчинської, С. Рубінштейна та багатьох інших).

Проаналізувавши роботи вчених радянського періоду, зокрема праці Г. Щукіної, Ю. Бабанського, М. Шахмаєва, І. Чередова та ін., можна виділити наступні головні цілі ті критерії ефективності процесу диференціації навчання, які й сьогодні не втрачають своєї актуальності:

- 1) підвищення ефективності шкільної освіти, створення найвигіднішої та найбільш доцільної для країни системи навчання й виховання молодого покоління, що забезпечує кожному максимальний розвиток своїх можливостей, здібностей;
- 2) демократизація навчально-виховного процесу, усунення одноманітності школи, надання учневі свободи вибору елементів навчально-виховного процесу;
- 3) створення умов для навчання та виховання адекватних індивідуальним особливостям учнів й оптимальних для їхнього різностороннього загального розвитку – розумового, фізичного, етичного естетичного, трудового;
- 4) формування та розвиток індивідуальності, самостійності й творчого потенціалу особи, максимальний розвиток обдарованих дітей, забезпечення обґрунтованого вибору, професії з урахуванням здібностей і результатів освіти;
- 5) захист дітей, що потребують соціально-педагогічної допомоги, адаптація та включення у повноцінний навчальний процес дітей із аномаліями розвитку й соціальної поведінки.

Рівнева (внутрішня) диференціація відбувається за єдиними навчальними планами й програмами на основі неоднакового рівня навчальних вимог до різних учнів. Інакше кажучи, зміст освіти однаковий для всіх учнів, але рівень його засвоєння у різних учнів не збігається. Учні могли обмежуватися обов'язковим (мінімальним) рівнем підготовки, а могли досягати більш високого рівня чи рівнів. Тут гуманістичний початок виявлявся у тому, що учням давали можливість самостійно вирішувати: обмежуватися мінімальним рівнем засвоєння матеріалу чи рухатися далі. Рівнева диференціація характерна для основної середньої школи (5-9 класи).

Профільна (зовнішня) диференціація відрізняється від рівневої (внутрішньої) тим, що зміст освіти та навчальні вимоги є різними для різних груп учнів. Ці групи створюють як незмінні (стабільні) на період профільного навчання з урахуванням інтересів учнів, їх природних нахилів, професійних намірів, досягнутих навчальних результатів тощо.

Провідною технологією навчання за рівневою (внутрішньою) диференціацією є добір у межах одного класного колективу таких навчальних методів і форм організації навчальної діяльності учнів, які враховують їхні індивідуальні здібності та природні

нахили. Тут учні навчаються за єдиною навчальною програмою і засвоюють навчальний матеріал на певному рівні, причому класний колектив організовують так, що кожен має можливість брати *активну участь* в освітній діяльності.

Провідною технологією навчання за профільною (зовнішньою) диференціацією є така система навчання різних стабільних груп учнів, яка відбувається на основі різних навчальних профільних програм, що визначають для кожної групи певну глибину засвоєння матеріалу, змістове наповнення, обсяг вправ та засобів навчання, вимог до рівня засвоєння навчального матеріалу тощо. За таких умов профільного навчання має забезпечуватися засвоєння кожним учнем базового (обов'язкового) рівня знань і вмінь з того чи іншого шкільного предмету.

Викладене тлумачення внутрішньої та зовнішньої диференціації, за Н. Шиян, можна представити у вигляді певної схеми (рис.1).

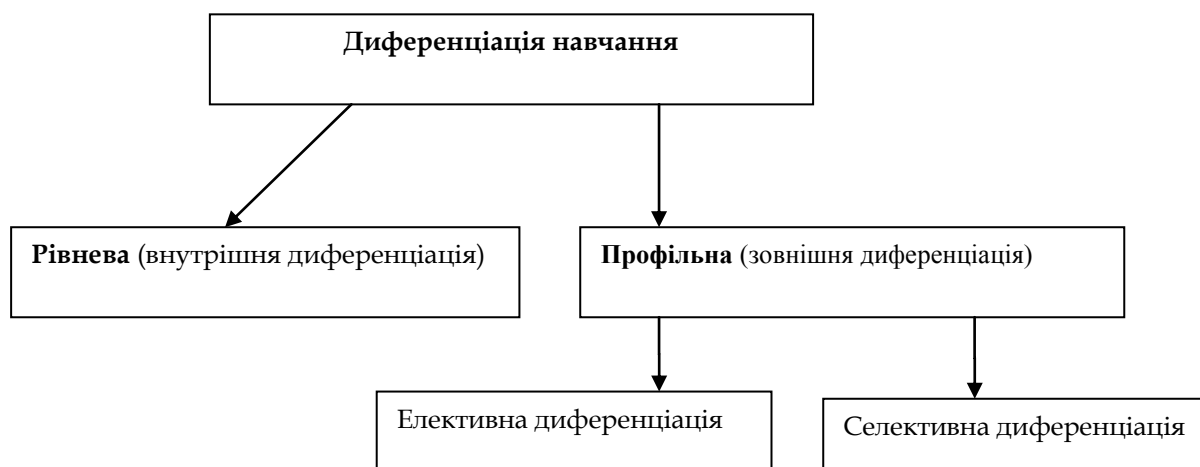

Рис.1. Структурна схема диференційованого навчання

Н. Шиян, спираючись на дослідження Н. Огурцова, Г. Бунтовської, І. Якиманської, Є. Певцова та інших, приходять до висновку, що диференційоване навчання включає сукупність форм і методів навчання, спрямованих на досягнення учнями певного рівня освіти з урахуванням їх індивідуальних особливостей. Автор наголошує, що під диференціацією навчання розуміють *форму організації навчальної діяльності* учнів, причому виділяють два основних типи диференціації [11, с. 135].

Більш близьким до реальної шкільної практики є такий погляд на внутрішню диференціацію навчання, за якого її основним завданням є підвищення якості засвоюваних учнями знань, передбачених навчальною програмою з певного шкільного предмету. Адже не всі учні спроможні засвоювати навіть мінімальний обсяг програмового навчального матеріалу. Крім того є й такі, що потребують додаткових «навантажень», оскільки швидше за інших засвоюють навчальний матеріал. Так, зокрема, О. Савченко вказує, що внутрішня диференціація передбачає диференціювання змісту навчального матеріалу для учнів з різною підготовкою у межах теми чи окремого уроку, що дає змогу дати сильнішим учням матеріал, який стимулює їхній розвиток, а слабшим – полегшити засвоєння програмового мінімуму [10].

Отже, приходимо до висновку, що внутрішня диференціація, спрямована на підвищення ефективності навчального процесу, допомагає вчителю більш ефективно розв'язувати освітні завдання і досягається це завдяки тим індивідуальним здібностям та природним нахилам, які мають учні. Індивідуальність учня, його особистість тут розглядається як засіб для досягнення певного освітнього результату, передбаченого змістом *єдиної для всіх учнів* навчальної програми.

Профільна диференціація передбачає вибір учнями певного напрямку майбутньої професійної діяльності. На відміну від внутрішньої в умовах зовнішньої диференціації (профільного навчання) учень має можливість обирати зміст навчання. В технологічній освіті такий зміст є професійно орієнтованим, тому вибір профілю чи спеціалізації спирається на життєві й професійні наміри учня. Цілком очевидно, що профільне навчання дозволяє більш повно, ніж внутрішня диференціація, враховувати особистісний підхід в освіті, оскільки завдяки периферійного змісту освіти, особистість знаходиться у центрі як мета, як модель цієї освіти, як кінцевий результат, натомість зміст є лише засобом для досягнення вказаного результату.

У нашому дослідженні ми враховували погляди всіх згаданих науковців, стосовно диференціації і профілізації навчального процесу.

Разом із тим ми виходили з тих положень, які були розроблені та втілюються на державному рівні через запровадження відповідних законодавчих програм і документів. Так, учені АПН України в 2003 році розробили Концепцію профільного навчання в старшій школі відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту», постанови Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання», «Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа)», «Національної доктрини розвитку освіти».

Концепція визначає загальну тенденцію розвитку старшої загальноосвітньої школи в напрямі широкої диференціації навчання й інтеграції загальноосвітньої та допрофесійної підготовки учнів. Нею визначено п'ять основних напрямів профілізації: суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний, спортивний.

Підсумовуючи викладене коротко окреслимо поняття, які ми взяли за основу у методологічній частині нашого дослідження.

Спираючись та погоджуючись із тлумаченнями «диференційованого» та «профільного навчання», які наводяться у роботах В. Огнев'юка, П. Сікорського, Г. Селевко, Н. Шиян, І. Якиманської та інших, вважаємо, що навчально-виховний процес, якому властивий поділ учнів на типологічні групи, має назву *диференційованого*, а навчання в його умовах називають *диференційованим навчанням*.

У психолого-педагогічній літературі виділяють два типи диференціації:

- внутрішній (або рівневий) як сукупність методів, форм та засобів навчання, організованих із урахуванням індивідуальних особливостей школярів на основі виділення різних рівнів навчальних вимог;

- зовнішній (профільний) – створення на основі певних принципів (інтересів, нахилів, здібностей, досягнутих результатів, професійних намірів) відносно стабільних груп, у яких відрізняються зміст освіти і навчальні вимоги, що ставляться до школярів.

Різниця між внутрішньою і зовнішньою диференціацією полягає у підході, за яким враховують індивідуальні особливості учнів. Так, під час внутрішньої диференціації учні навчаючись в одному класі і одержують *різну* допомогу вчителя та відповідно *різні*

завдання. Спільним для цих учнів є те, що їх навчають за єдиною для всіх навчальною програмою, бо під час внутрішньої диференціації не створюють окремих груп чи класів.

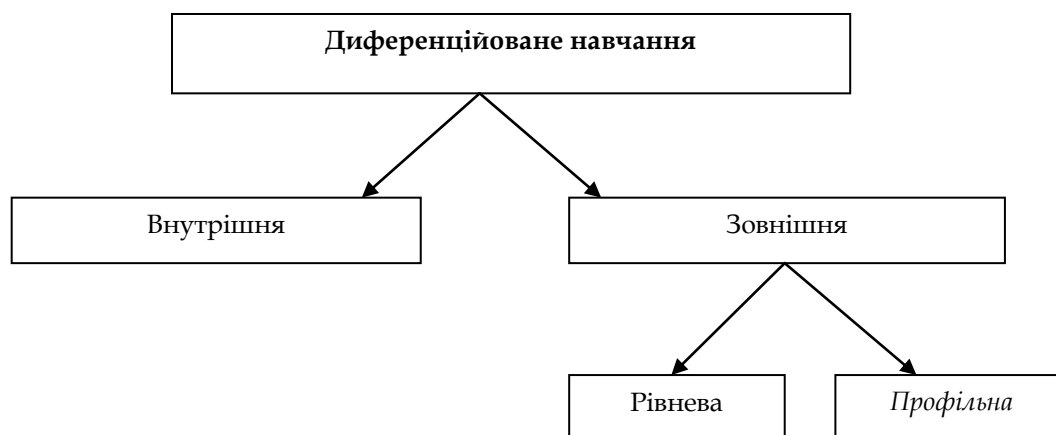

Рис. 2. Структура диференційованого навчання

Зовнішню диференціацію поділяють на рівневу (для основної школи) і профільну (для старшої школи) (рис 2).

Зовнішня рівнева диференціація – це така диференціація, коли враховуються здібності та відповідно успішність учнів у навчанні.

Зовнішня профільна диференціація – це така диференціація, коли враховуються інтереси і пізнавальні нахили до майбутньої професії.

Головна мета, що досягається під час використання внутрішньої диференціації полягає у поліпшенні якості засвоюваних учнями знань.

Суттєвою ознакою зовнішньої диференціації є створення спеціальних профільних класів і груп за такими ознаками, як: рівень навченості учнів, їх інтереси та пізнавальні й професійні нахили тощо. Для таких класів чи груп учнів розробляють спеціальні програми, що відрізняються за обсягом навчального матеріалу та його складністю.

Отже, *профільне навчання*, як ми його розуміємо у нашому дослідженні, – це вид диференційованого навчання учнів старшої школи, коли створюються оптимальні умови для розвитку особистості кожного учня з урахуванням його природних інтересів і нахилів до певного виду професійної діяльності чи сфери життєдіяльності людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бугаев А. И. Методика преподавания физики в средней школе : теорет. основы / А. И. Бугаев. – М. : Просвещение, 1981. – 288 с.
2. Бударный А. А. Пути и методы предупреждения неуспеваемости и второгодничества : автореф. дис. канд пед наук.: 13.00.02 / Александр Алексеевич Бударный. – М., 1965. – 33 с.
3. Бутузов И. Д. Чтобы каждый ученик был активным / И. Д. Бутузов // Народное образование. – 1969. – № 11. – С. 53.
4. Дидактика средней школы / под ред. М. Н. Скаткина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1982. – 319 с.

5. Концепція профільного навчання в старшій школі. Книга вчителя трудового навчання: Довідково-методичне видання / Упоряд. С. М. Дятленко. – Вид. 2-ге, доповн. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 464 с.
6. Монахов В. М., Орлов В. А. Углубленное изучение отдельных предметов / В. М. Монахов, В. А. Орлов // Советская педагогика. – 1986. – № 9. – С. 31–33.
7. Новий тлумачний словник української мови: у трьох томах, / Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – Т. 3 – К. : «Аконіт», 2003. – 862 с.
8. Педагогическая энциклопедия : Энциклопедии, словари справочники, т. 4 / за ред. И. А. Каиров, Ф. Н. Петров. – М. : «Советская энциклопедия», 1968. – 911 с.
9. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
10. Шиян Н. І. Профільне навчання у школах сільської місцевості: теорія і практика / Н. І. Шиян. – Полтава : АСМІ, 2004. – 442 с.
11. Bartnik C. S. Personalizm / C. S. Bartnik. – Lublin : Oficyna Wydawnicza «Czas», 1995. – 445 s.
12. Nowak M. Personalistyczna koncepcja szkoły i dydaktyki / M. Nowak // Rocznik Nauk Społecznych KUL. – 1997. – z. 2. – S. 10–21.

Рецензент: д. пед. н., проф. Бенера В.Є.